

Akcja "Inteligencja" i eksterminacja pacjentów szpitali psychiatrycznych na ziemiach polskich włączonych do III Rzeszy

Poruszając problem usytuowania zagłady osób psychicznie chorych na "mapie" ludobójczych działań nazistów należy zwrócić uwagę na przebieg eksterminacji pacjentów szpitali psychiatrycznych na ziemiach polskich włączonych do III Rzeszy oraz na akcję "politycznego oczyszczenia terytorium"/politische Flurbereinigung/, zwaną akcją "Inteligencja".

Obie akcje zajęły szczególne miejsce na mapie ludobójczych działań nazistów. Były to pierwsze akcje eksterminacyjne dokonane przez hitlerowskie Niemcy podczas II wojny. Obie akcje zostały przeprowadzone w tym samym czasie -jesień 1939r i wiosna 1940r-, na tym samym terytorium, przy użyciu podobnych metod. Wszystko wskazuje na to, że zostały także w tym samym okresie przygotowane - na kilka miesięcy przed inwazją Niemiec na Polskę.

Eksterminacja pacjentów szpitali psychiatrycznych na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy była częścią akcji zagłady, którą objęto psychicznie chorych z terenów Rzeszy. Akcję poprzedziły liczne konferencje i tajne dekrety. Miedzy innymi poufna konferencja psychiatrów na temat "eutanzji" zorganizowana w lipcu 1939r przez ludzi z kancelarii Rzeszy. Tam też utworzono tzw. Komitet Eutanazji. W lipcu 1939r zostały podjęte także przygotowania do wykonania programu zbrodni, który określono programem "eutanzji". Powołano kierowniczy ośrodek akcji przy Tiergartenstr 4 i nadano jej kryptonim "T4".

Zaplanowano również ukrycie tej zbrodni i pełne jej zamaskowanie poprzez dezinformację rodzin na temat aktualnego pobytu chorych, a następnie podanie fikcyjnych przyczyn śmierci.

Celem akcji "politycznego oczyszczenia terytorium" zwanej akcją "Inteligencja", przygotowanej i przeprowadzonej równolegle do akcji "eutanzji", było krwawe rozprawienie się z tymi Polakami, którzy zostali przez hitlerowskich decydentów uznani "za nosicieli narodowego oporu". Były to osoby, wokół których jak przewidywano z racji ich aktywności i postawy, mógł ogniskować się opór zagrażający realizacji planów okupanta, unicestwienia państwa i narodu polskiego.

Do potencjalnych przywódców narodowego oporu, których określano "warstwą przywódczą" /Führungsschicht/ zaliczono osoby o silnym poczuciu polskości, które swoim dotychczasowym działaniem umacniały ideę państwa polskiego i rozwijały świadomość narodową w skali masowej. W Rzeszy utożsamiano je ogólnie z inteligencją, stąd też akcję "politycznego oczyszczenia terytorium" nazywano akcją "Inteligencja".

Do grupy tej zaliczono członków takich organizacji politycznych i społecznych jak: Polski Związek Zachodni, Związek Powstańców Wielkopolskich, Związek Powstańców Śląskich, Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół" i Związek Strzelecki. Jako "element przywódczy" wymienione były koła

nauczycielskie i duchowni katoliccy. Nauczycieli i duchownych charakteryzowano jako żarliwych Polaków i twierdzono, że oddziałują na świadomość ludu w duchu radykalno-polskim i nacjonalistycznym. Zaliczono do nich także kupców, których ruchliwości i samodzielności w działaniu obawiano się oraz osoby, które mogły być społecznym autorytetem.¹

Na temat "nosicieli narodowego oporu" lub "warstwy przywódczej" niemiecka służba bezpieczeństwa i tajna policja starały się pozyskać jak najwięcej danych inwigilując polskie organizacje, zrzeszenia i partie na wiele miesięcy przed agresją niemiecką na Polskę. Nazwiska tych osób zostały umieszczone na specjalnych listach gończych /Sonderfahndungsbuch Polen/ i przekazane operacyjnym grupom policji bezpieczeństwa /Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei/. Wówczas też zostały podjęte przygotowania do przeprowadzenia akcji.

W lipcu 1939r opracowano szczegółowe wytyczne dotyczące akcji. W sierpniu powołano operacyjne grupy policji bezpieczeństwa, które miały dokonywać internowań. Utworzono też referat specjalny w Urzędzie Policji Bezpieczeństwa w celu skoordynowanego dowodzenia grupami. Otrzymał on nazwę "Unternehmen Tannenberg" od kryptonimu akcji.

8 września w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy odbyła się konferencja, na której podjęto decyzję o tworzeniu na terenach Polski obozów policji bezpieczeństwa dla dziesiątek tysięcy internowanych Polaków zaliczonych do grupy "nosicieli narodowego oporu", a następnie o fizycznej likwidacji internowanych osób.²

Podobnie jak akcja "eutanazja" akcja "Inteligencja" otoczona była wielką tajemnicą. Przeprowadzano ją tak, aby nikt postronny

nie zorientował się, że policja i Selbstschutz dokonują masowych egzekucji. Aresztowani, osadzeni w więzieniach i obozach ludzie znikali po prostu bez śladu.

Rodziny aresztowanych były dezinformowane co do ich losów. Oto kilka przykładów. Rodziny rozstrzelanych Polaków z obozu w Rudawie koło Królewca zostały poinformowane, że aresztantów ewakuowano do Generalnego Gubernatorstwa. Podobne informacje otrzymały rodziny rozstrzelanych rolników z miejscowości Jaroszewy. Rodziny osób osadzonych w więzieniu policji bezpieczeństwa w Gdańsku i rozstrzelanych w Piaśnicy informowano, że zostały one przeniesione do Gotenhafenlager /obozu w Gdyni/. Natomiast rodziny osób rozstrzelanych w Książęcych Górach koło Grudziądza były informowane, że aresztantów wywieziono do obozu pracy w Halle.

Tymczasem osoby te wywożono na miejsca egzekucji oddalone od siedzib ludzkich, do lasów lub na żwirowiska, tak aby "nic nie dotarło do publicznej wiadomości", jak wyjaśnił Otto Rasch, dowódca oddziału policji bezpieczeństwa w grupie operacyjnej do zadań specjalnych, a następnie inspektor policji bezpieczeństwa w Królewcu. Zwłoki rozstrzelanych grzebano w zbiorowych mogiłach, które po zasypaniu maskowano trawą i drzewami. Miejsca te były pilnie strzeżone przez posterunki policji oraz oznakowane tablicami ostrzegawczymi, zakazującymi zbliżania się do zamkniętego terenu.

Jednym z takich miejsc masowych egzekucji były Lasy Szpęgawskie, oddalone około 7 km w kierunku północnym od Starogardu Gdańskiego. W licznych egzekucjach, przeprowadzonych tam przez policję bezpieczeństwa w końcu września, w październiku, listopadzie i grudniu 1939r oraz w styczniu 1940r, rozstrzelano tysiące ofiar. Zamordowano ponad stu księży z powiatu starogardzkiego, tczewskiego, i z chełmińskiej kurii biskupiej. Rozstrzelano setki nauczycieli i kierowników szkół z miejscowości pomorskich. Ofiarami egzekucji było 25 rolników i działaczy polonijnych z Janowa koło Gniewu, któ-

¹ Więcej na temat zakresu pojęcia "warstwa przywódcza" zob.: M. Wardzyńska, Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce. Intelligenzaktion, Warszawa 2009, s. 67- 69;

² ZStL, Bundesarchiv Koblenz, R 58/825; M. Wardzyńska, op. cit. S.70;

rzy podczas plebiscytu w 1920r opowiedzieli się za Polską. Rozstrzelano wielu urzędników z pomorskich urzędów, m.in. burmistrzów pomorskich miast oraz sołtysów i wójtów pomorskich wsi i gmin. Rozstrzelano dziesiątki członków Polskiego Związku Zachodniego.

Lasz Szpęgawskie zostały wybrane również jako miejsce egzekucji osób chorych psychicznie, których Niemcy chcieli się pozbyć z przyłączonego do Rzeszy Pomorza. Rozstrzelano tam pacjentów Zakładu Psychiatrycznego w Kocborowie koło Starogardu Gdańskiego. Pierwszy transport z 88 chorymi, pod pretekstem przenoszenia ich do innych szpitali, wyjechał do Lasów Szpęgawskich 22 września 1939r. następne transporty miały miejsce 28 września, w październiku, listopadzie i grudniu 1939r. W styczniu 1940r rozstrzelano około 300 osób ze Szpitala Psychiatrycznego w Świeciu oraz dzieci z filii zakładu w Gniewie.

Łącznie w Lasach Szpęgawskich zamordowano, jesienią 1939r i w styczniu 1940r, kilka tysięcy ofiar akcji "Inteligencja" i blisko 1700 pacjentów z pomorskich szpitali psychiatrycznych. Akta zamordowanych wysłano 22 lutego 1941r do Berlina na Tiergartenstr.4. ³

Innym miejscem masowych egzekucji osób internowanych na Pomorzu w ramach akcji "Inteligencja" oraz pacjentów pomorskich szpitali psychiatrycznych była Dolina Igielska, oddalona około 1,5 km od Chojnic, gdzie ciągnęły się rowy strzeleckie. W październiku i listopadzie 1939r rozstrzelano tam ponad 450 nauczycieli, kierowników szkół, inspektorów szkolnych, księży, urzędników, kupców i rzemieślników z Chojnic i okolicznych miejscowości.

³ Informacje na temat zbrodni w Lasach Szpęgawskich, zob. AIPN, Alert ZHP,3,z.2,k.63; Ankiety OKBZH Gdansk, pow. Starogard Gdański, Aresztowania, Egzekucje; Materiały śledcze OKBZH Gdańsk, Ds. 2/67, Ds.3/67; NTN, 220, Proces A. Forstera, k. 1229- 1272, 1365- 1376; Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939-1945, woj. gdańskie, Warszawa 1987;

W Dolinie Igielskiej rozstrzelano także ponad dwustu chorych z filii Zakładu Psychiatrycznego w Kocborowie, mieszczącej się w Chojnicach.⁴

Miejscem likwidacji psychicznie chorych oraz likwidacji osob aresztowanych w akcji "Inteligencja" na Pomorzu była także Grupa w Lasach Luszówka w powiecie świeckim. Od września 1939r do stycznia 1940r rozstrzelano tam około tysiąca chorych psychicznie z Zakładu Psychiatrycznego w Świeciu nad Wisłą. W tym samym czasie rozstrzelano również setki osób z "warstwy przywódczej", nauczycieli, rolników, lekarzy, duchownych, adwokatów i urzędników aresztowanych w powiecie świeckim.⁵

Podobnie jak na Pomorzu, akcję mordowania pacjentów szpitali psychiatrycznych przeprowadzono w Wielkopolsce, na Kujawach i Ziemi Łódzkiej, włączonych do III Rzeszy jako "Kraj Warty". Ofiarą akcji padali pacjenci szpitali psychiatrycznych w Owińskach koło Poznania, Dziekance koło Gniewna, Kościanie, Warcie, Kochanówce koło Łodzi i w Gostyninie.

Także tutaj miejscami straceń psychicznie chorych były często miejsca egzekucji osób aresztowanych w akcji "Inteligencja", zaliczonych przez okupanta do "polskiego elementu przywódczego", wokół którego mogli się ogniskować opór.

Miejscem kaźni był obóz policji bezpieczeństwa w Forcie VII, starej warowni, która stanowiła część systemu umocnień obronnych Poznania.

W egzekucjach przeprowadzonych w październiku, listopadzie i grudniu 1939r oraz w styczniu 1940r rozstrzelano dziesiątki nauczycieli, księży, urzędników, inżynierów i artystów.

⁴ AIPN, Ankiety OKBZH Bydgoszcz, pow. Chojnice, Aresztowania, Egzekucje, Prześladowania i eksterminacja inteligencji; ASG, 23, k.109;

⁵ AIPN, ASG, 25, k.201; B.Bojarska, Eksterminacja inteligencji polskiej na pomorzu Gdanskim /wrzesień- grudzień 1939/, Poznań 1972, s.73; Rejestr..., woj. bydgoskie, Warszawa 1981;

W Forcie VII uśmiercono także pacjentów Zakładu Psychiatrycznego w Owińskach. Chorzy byli zamykani w bunkrze, do którego doprowadzono gaz. Zwłoki wyciągane z bunkra i ładowane na samochody były następnie wywożone do lasu koło Obornik. W ten sposób zamordowano ponad tysiąc pacjentów ze szpitala w Owińskach i 27 pacjentów z Oddziału dla Umysłowo Chorych Szpitala Miejskiego w Poznaniu.⁶

Po zgładzeniu chorych w Owińskach SS-Sonderkommando Lange wymordowało gazem kolejno pacjentów szpitali w Dziekanówce, Kościanie, Kochanówce i Warcie.

Zwłoki pomordowanych w Kościanie grzebano w lasach należących do leśnictwa Wypalanki koło Stęszewa. Lasy te były miejscem masowych egzekucji osób aresztowanych w akcji "Inteligencja", a następnie osadzonych w Forcie VII, których nie zamordowano na terenie Fortu. Rozstrzelano tam około tysiąca więźniów w tym 120 kobiet przywiezionych z Poznania.⁷

1500 pacjentów Szpitala dla Psychicznie i Nerwowo Chorych w Kochanówce koło Łodzi zamordowano gazem w Lasach Lućmierskich koło Zgierza. Lasy te były miejscem kaźni osób aresztowanych w Łodzi i okolicach podczas akcji "Inteligencja" i osadzonych w obozie policji bezpieczeństwa na Radogoszczu. Zamordowano tam kilka tysięcy osób. Wśród ofiar przeprowadzonych egzekucji byli posłowie na Sejm RP, adwokaci, dziennikarze, pracownicy Poczty Polskiej, dyrektorzy szpitali, działacze ruchu ludowego.⁸

Akcja "eutanazja" została przeprowadzona przez okupanta także na terenach północnego Mazowsza, włączonych do prowincji Prusy Wschodnie w III Rzeszy. Akcją objęto nie tylko osoby umysłowo chore ale także w ramach akcji przeprowadzono likwidację osób

niepełnosprawnych fizycznie oraz osób przebywających w zakładach opieki.

Największa egzekucja na osobach niepełnosprawnych odbyła się w tzw. Wąskim Lesie pod Sewerynowem koło Wyszogrodu. 12 lutego 1940r rozstrzelano tam około 560 chorych i kalek przywiezionych z Makowa Mazowieckiego, gdzie okupant zorganizował punkt zborny dla niepełnosprawnych z całej rejencji ciechanowskiej.

Innym miejscem masowych egzekucji przeprowadzonych na północnym Mazowszu podczas akcji "eutanazja" były lasy koło Makowa Mazowieckiego, lasy koło Płocka i Sierpca oraz las pod Ościslówem koło Ciechanowa. Funkcjonariusze policji bezpieczeństwa rozstrzelali tam około 400 kalek, inwalidów, niedołączonych i chorych umysłowo.

Lasy pod Ościslówem koło Ciechanowa były także jednym z wielu miejsc, gdzie okupant przeprowadzał masowe egzekucje osób aresztowanych podczas akcji "Inteligencja". Zamordowano tam, w ramach likwidacji polskiej inteligencji i duchowieństwa, setki ofiar przywożonych z aresztu gestapo w Ciechanowie.⁹

Jak zostało już stwierdzone akcję "Inteligencja" zaplanowano w wielkiej tajemnicy. Mrok otaczał także jej przeprowadzanie. Warto podkreślić, że o masowych egzekucjach dokonywanych jesienią 1939r i wiosną 1940r nie wiedziały polskie organizacje podziemne, zbierające, od pierwszych dni okupacji, informacje o zbrodniach okupanta. Należy przypuszczać, że to skuteczne utajnienie akcji stanowiło przesłankę do przywożenia do miejsc masowych egzekucji na polskich terenach wcielonych do III Rzeszy, pacjentów z zakładów psychiatrycznych w III Rzeszy /Altreich/.

Lasy Piaśnickie na Pomorzu, oddalone 10 km. na północ od Wejherowa wytypował okupant na miejsce egzekucji psychicznie chorych z zakładów psychiatrycznych w Stralsundzie, Uckermunde i Treptow.

⁶ M. Wardzyńska, op. cit., s.190- 191;

⁷ Ibidem, s. 192;

⁸ Z. Piechota, Eksterminacja inteligencji Łodzi i okregu łódzkiego 1939- 1940 w materiałach śledztw OKB-ZHwŁodzi, w: Eksterminacja inteligencji Łodzi i okregu łódzkiego 1939- 1940, Łódź 1992;

⁹ M. Wardzyńska, op.cit., s. 225- 226, 236;

Las Piąsńickie były miejscem masowych egzekucji przeprowadzanych w ramach akcji "Inteligencja", gdzie w październiku, listopadzie, grudniu 1939r oraz w styczniu 1940r rozstrzelano tysiące osób. Zostali tam zamordowani pracownicy Polskiego Zarządu Kolei z Wolnego Miasta Gdańska, działacze Polonii gdańskiej, polscy posłowie do sejmu gdańskiego i nauczyciele polskich szkół w Gdańsku. W Lasach Piąsńickich rozstrzelano również obrońców Gdyni, urzędników zarządów miejskich miast powiatu morskiego, działaczy Polskiego Związku Zachodniego z Pomorza, sędziów, nauczycieli i kierowników szkół, pracowników banków, kupców, księży i członków zgromadzeń zakonnych, a także inżynierów, lekarzy i notariuszy z powiatu morskiego.¹⁰

W Kraju Warty miejscem do którego zwożono pacjentów z Rzeszy w celu ich uśmiercenia była Dziekanka koło Gniezna. Do tamtejszego Szpitala Psychiatrycznego, po wy-

mordowaniu jego pacjentów, przywieziono umyślowo chorych ze szpitali psychiatrycznych z Hamburga, Nadrenii i okolic Berlina. Zostali tam zamordowani gazem, a rodzinom wysłano fikcyjne świadectwa zgonu.

Akcja "Inteligencja", która miała charakter akcji prewencyjnej -mordowano osoby, wokół których mógł się ogniskować opór- została zakończona na ziemiach włączonych do Rzeszy wiosną 1940r.

W tym okresie wymordowano większość pacjentów miejscowych szpitali psychiatrycznych.

Jednak akcji "eutanzja" na ziemiach polskich nie przzerwano. W następnym okresie objęto nią głównie chorych ze szpitali psychiatrycznych w Generalnym Gubernatorstwie. W tym czasie likwidacji umyślowo chorych dokonywano już innymi metodami. Zabijano przy pomocy zastrzyków z luminalem lub morzono głodem.

¹⁰ Informacje na temat zbrodni w Lasach Piąsńickich zob. AIPN, Ankiety OKBZH Gdańsk, pow. Gdański, Prześladowania i eksterminacja inteligencji; Proces A. Forstera, Protokół z oględzin miejsca przestępstwa i ekshumacji zwłok w Piąsownicy, k. 1507-1556, 1583;